

RAQAMLI TO'LOV TIZIMLARINING KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Eshqorayev Javohir

Termiz Davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot, o'rmonchilik va veterinariya fakulteti Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi talabasi

eshqorayevjavohir@gmail.com

Muratov Otabek Odil o'g'li

TerDU Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

Choriyrov Sulton

TerDU Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

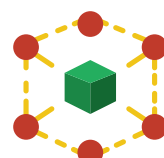
Annotatsiya

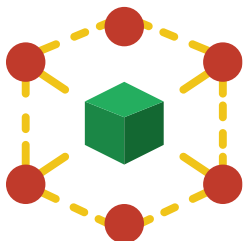
Ushbu maqolada raqamli to'lov tizimlarining kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligiga ta'siri iqtisodiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli to'lovlarning aylanma mablag'lar harakati, tushumlarning shaffofligi, mijozlar bilan hisob-kitob tezligi, xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy boshqaruv samaradorligiga ta'siri o'rganildi. Maqolada kichik biznes faoliyatida naqd pul muomalasidan raqamli to'lovlarga o'tish jarayoni nafaqat texnologik yangilanish, balki moliyaviy intizomni kuchaytiruvchi iqtisodiy omil sifatida baholandi. Tadqiqot natijalari raqamli to'lov tizimlaridan faol foydalanish kichik biznesda pul oqimlarini nazorat qilish, hisob-kitoblarni tezlashtirish, soliqqa oid shaffoflikni oshirish hamda moliyaviy qarorlar qabul qilish sifatini yaxshilashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, texnik infratuzilma yetishmasligi, raqamli savodxonlik pastligi, tranzaksiya xarajatlari va kiberxavfsizlik risklari mazkur jarayonning asosiy cheklovchi omillari sifatida aniqlangan.

Kalit so'zlar: raqamli to'lov, kichik biznes, moliyaviy barqarorlik, pul oqimi, bank xizmatlari, raqamli iqtisodiyot, tranzaksiya xarajatlari.

KIRISH

So'nggi yillarda iqtisodiyotning raqamlashtirilishi xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida muhim tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari uchun raqamli to'lov tizimlaridan foydalanish savdo jarayonlarini tezlashtirish, tushumlarni aniq hisobga olish, mijozlar bilan qulay hisob-kitob qilish va moliyaviy resurslarni samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi. Kichik biznes iqtisodiyotning eng faol, lekin moliyaviy jihatdan eng sezgir qatlamlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ularning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan pul oqimlarining uzluksizligi, xarajatlarning nazorat qilinishi va tushumlarning o'z vaqtida shakllanishiga bog'liq.

An'anaviy naqd pul hisob-kitoblari kichik biznes uchun ayrim qulayliklarga ega bo'lsa-da, u moliyaviy oqimlarning to'liq nazorat qilinmasligi, hisob yuritishdagi xatolar, tushumlarning kechikib qayd etilishi va operatsion xavflarning ortishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Raqamli to'lov tizimlari esa bu muammolarni kamaytirish orqali tadbirkorlik faoliyatining shaffofligini oshiradi. Plastik karta, mobil ilova, QR-to'lov, internet-banking, elektron hamyon va bank ekotizimlari orqali amalga oshiriladigan hisob-kitoblar kichik biznesning moliyaviy boshqaruv salohiyatini kuchaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli to'lov tizimlari bugungi kunda faqat to'lov vositasi emas, balki kichik biznes uchun moliyaviy monitoring, mijozlar bazasini kengaytirish, savdo hajmini oshirish va kreditga layoqatlilikni mustahkamlash vositasiga aylanmoqda. Shu bois raqamli to'lovlarning kichik biznes moliyaviy barqarorligiga ta'sirini ilmiy tahlil qilish amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotning maqsadi raqamli to'lov tizimlarining kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligiga ta'sirini aniqlash, asosiy ijobiy va salbiy omillarni baholash hamda ulardan samarali foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy mohiyatini ochib berish; kichik biznes moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash; raqamli to'lovlar va moliyaviy boshqaruv o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish; raqamli to'lovlardan foydalanishdagi risklarni baholash; kichik biznes uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va metodlar

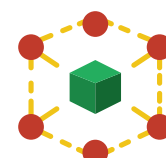
Tadqiqotda tizimli tahlil, taqqoslash, iqtisodiy guruhlash, mantiqiy umumlashtirish va model asosida baholash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida kichik biznes subyektlarining to'lov va hisob-kitob faoliyati tanlandi. Tadqiqot predmeti esa raqamli to'lov tizimlarining kichik biznes moliyaviy barqarorligiga ta'sir mexanizmlaridan iborat.

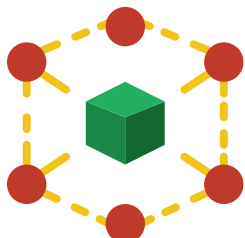
Maqolada raqamli to'lov tizimlari quyidagi asosiy ko'rsatkichlar orqali baholandi: to'lov tezligi, tushumlarning shaffofligi, operatsion xarajatlar, mijozlar qamrovi, moliyaviy nazorat imkoniyati va risk darajasi. Moliyaviy barqarorlik esa pul oqimlarining muntazamligi, qarzdorlikni boshqarish, aylanma mablag'lar aylanishi va daromadlarning prognoz qilinishi orqali tahlil qilindi.

Tadqiqotda real korxonalar ma'lumotlari emas, balki kichik biznes faoliyatiga xos bo'lgan umumlashtirilgan tahliliy modeldan foydalanildi. Bu yondashuv raqamli to'lov tizimlarining umumiy iqtisodiy ta'sirini baholash imkonini beradi. Aniq statistik xulosa chiqarish uchun esa alohida korxonalar, hudud yoki tarmoq bo'yicha empirik ma'lumotlar talab etiladi.

1-jadval.

Raqamli to'lov tizimlarining kichik biznes faoliyatiga ta'sir yo'nalishlari

No	Ta'sir yo'nalishi	An'anaviy naqd hisob-kitob	Raqamli to'lov tizimi	Kutiladigan iqtisodiy natija
1	Tushumlarni qayd etish	Qo'lda yoki kechikib qayd etiladi	Avtomatik qayd etiladi	Hisobot aniqligi oshadi
2	To'lov tezligi	Nisbatan sekin	Tezkor va masofaviy	Savdo aylanishi tezlashadi
3	Moliyaviy nazorat	Cheklangan	Doimiy monitoring mavjud	Pul oqimi nazorati kuchayadi
4	Mijozlar qamrovi	Asosan mahalliy mijozlar	Onlayn va masofaviy mijozlar	Bozor kengayadi
5	Xarajatlar	Inkassatsiya va naqd pul xavfi mavjud	Tranzaksiya komissiyasi mavjud	Umumiy operatsion xavf kamayadi
6	Kredit tarixi	Yetarli ko'rinmaydi	Bank tizimida aks etadi	Kredit olish imkoniyati oshadi

Ushbu jadvaldan ko'rinadiki, raqamli to'lov tizimlari kichik biznes faoliyatida faqat texnik qulaylik yaratmaydi, balki moliyaviy axborotlarning sifatini ham oshiradi. Bu esa tadbirkorning o'z faoliyatini rejalashtirish va nazorat qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Natijalar

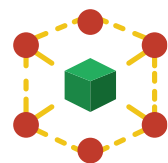
Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlari kichik biznes moliyaviy barqarorligiga bir nechta asosiy mexanizm orqali ta'sir qiladi. Birinchidan, tushumlarning avtomatik qayd etilishi hisob-kitob intizomini kuchaytiradi. Ikkinchidan, raqamli to'lovlar mijozlar uchun qulaylik yaratib, savdo hajmini oshirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, bank tizimi orqali amalga oshirilgan to'lovlar tadbirkorning moliyaviy faoliyatini rasmiylashtiradi va kredit olish imkoniyatlarini yaxshilaydi.

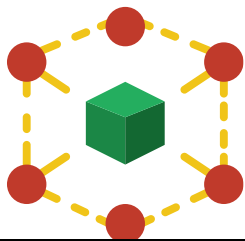
Modeldan ko'rinadiki, raqamli to'lov tizimlari bevosita daromadni oshiruvchi yagona omil emas. Ular avvalo moliyaviy axborotlar sifatini yaxshilaydi. Moliyaviy axborot sifatining oshishi esa to'g'ri qaror qabul qilish, xarajatlarni nazorat qilish va mablag'lardan samarali foydalanishga olib keladi.

Raqamli to'lovlardan foydalanish darajasini baholash uchun kichik biznes subyektlari shartli ravishda uch guruhga ajratildi: past, o'rta va yuqori darajada raqamli to'lovdan foydalanuvchilar. Baholash mezonlari sifatida to'lovlarning raqamli ulushi, hisob-kitoblarning avtomatlashtirilishi, mijozlarga masofaviy to'lov imkoniyati va bank xizmatlari bilan integratsiya darajasi olindi.

2-jadval.

Raqamli to'lovlardan foydalanish darajasi bo'yicha kichik biznes holatini baholash

Ko'rsatkichlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Raqamli to'lovlar ulushi	25% gacha	25–60%	60% dan yuqori
Tushumlarni nazorat qilish	Qo'lda yuritiladi	Qisman avtomatlashgan	To'liq elektron nazorat mavjud
Mijozlar uchun qulaylik	Cheklangan	O'rtacha	Yuqori
Hisobot tayyorlash tezligi	Sekin	O'rtacha	Tez
Kreditga layoqatlilik	Past ko'rinadi	Qisman shakllanadi	Bank uchun aniq ko'rinadi
Moliyaviy barqarorlikka ta'siri	Zaif	O'rtacha	Kuchli

Jadval tahlili raqamli to'lovlardan foydalanish darajasi oshgani sari kichik biznesning moliyaviy boshqaruv imkoniyatlari ham kuchayishini ko'rsatadi. Ayniqsa, yuqori darajada raqamli to'lovlardan foydalanuvchi subyektlarda pul oqimlari aniqroq kuzatiladi, mijozlar bilan hisob-kitoblar tezlashadi va bank bilan aloqalar rasmiylashadi.

Raqamli to'lov tizimlarining eng muhim iqtisodiy samaralaridan biri aylanma mablag'lar aylanishining tezlashuvidir. To'lov tez amalga oshirilsa, tadbirkor mablag'ni tezroq qayta ishlab chiqarish yoki savdo jarayoniga yo'naltira oladi. Bu, ayniqsa, chakana savdo, xizmat ko'rsatish, umumiy ovqatlanish va onlayn savdo sohalarida muhim ahamiyatga ega.

3-jadval.

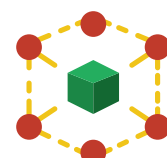
Raqamli to'lov tizimlarining ijobiy va salbiy jihatlari

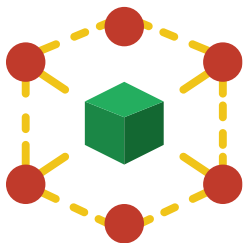
Ijobiy jihatlari	Salbiy jihatlari yoki risklar
To'lov jarayonlari tezlashadi	Internet va texnik infratuzilmaga bog'liqlik kuchayadi
Tushumlar shaffof qayd etiladi	Tranzaksiya komissiyalari xarajatni oshirishi mumkin
Mijozlar uchun qulaylik yaratiladi	Kiberxavfsizlik xavflari mavjud
Moliyaviy hisobotlar aniqroq bo'ladi	Raqamli savodxonlik talab etiladi
Kredit tarixi shakllanadi	Texnik nosozlik savdo jarayonini to'xtatishi mumkin
Naqd pul bilan bog'liq xavflar kamayadi	Ayrim mijozlar naqd to'lovni afzal ko'rishi mumkin

Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlari kichik biznes uchun kuchli imkoniyat yaratadi, lekin bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun texnik, tashkiliy va moliyaviy tayyorgarlik zarur. Aks holda, raqamli to'lovlar tadbirkorlik faoliyatini yengillashtirish o'rniga qo'shimcha xarajat va boshqaruv murakkabligini keltirib chiqarishi mumkin.

Muhokama

Raqamli to'lov tizimlarining kichik biznesga ta'sirini baholashda bir tomonlama yondashuv yetarli emas. Ba'zan raqamli to'lovlar avtomatik ravishda daromadni oshiradi, degan fikr ilgari

suriladi. Bu fikr to'liq to'g'ri emas. Raqamli to'lovlar daromadni bevosita emas, balki bilvosita oshiradi. Ya'ni ular mijozlar uchun qulaylik yaratadi, savdo jarayonlarini tezlashtiradi, tushumlarni nazorat qiladi va tadbirkorga aniqroq moliyaviy qaror qabul qilish imkonini beradi. Daromadning oshishi esa ana shu omillarning to'g'ri boshqarilishiga bog'liq.

Kichik biznes subyektlari uchun eng katta muammo ko'pincha kapital yetishmasligi emas, balki mavjud mablag'larning noto'g'ri boshqarilishidir. Raqamli to'lov tizimlari aynan shu nuqtada ahamiyat kasb etadi. Har bir tushum elektron shaklda qayd etilsa, tadbirkor kunlik, haftalik va oylik savdo dinamikasini ko'ra oladi. Bu esa talab yuqori bo'lgan mahsulotlarni aniqlash, ortiqcha xarajatlarni qisqartirish va zaxiralarni to'g'ri rejalashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, raqamli to'lovlar kichik biznes faoliyatining rasmiylashuviga ham ta'sir ko'rsatadi. Bank tizimi orqali amalga oshirilgan operatsiyalar tadbirkorning moliyaviy tarixini shakllantiradi. Bu kelgusida kredit olish, lizingdan foydalanish yoki investitsiya jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Chunki moliyaviy tashkilotlar uchun kichik biznesning real pul oqimini ko'rish kredit xavfini baholashda asosiy mezonlardan biridir.

Biroq raqamli to'lovlarga o'tish jarayonida ayrim muammolar mavjud. Birinchidan, barcha tadbirkorlar raqamli moliyaviy xizmatlardan to'liq foydalanish ko'nikmasiga ega emas. Ikkinchidan, ayrim hududlarda internet sifati va to'lov infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan. Uchinchidan, kichik biznes uchun bank komissiyalari va xizmat haqlari sezilarli xarajat bo'lishi mumkin. To'rtinchidan, elektron to'lovlar soni ortgani sari kiberxavfsizlikka bo'lgan talab ham kuchayadi.

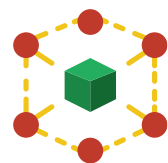
Raqamli to'lov tizimlari kichik biznes uchun samarali bo'lishi uchun uchta shart bajarilishi kerak. Birinchi shart — texnik infratuzilmaning barqarorligi. Ikkinchi shart — tadbirkorlarning raqamli moliyaviy savodxonligi. Uchinchisi shart — bank va to'lov tashkilotlari tomonidan kichik biznesga mos, arzon va qulay xizmat paketlarining taklif etilishi. Ushbu shartlar bajarilmasa, raqamli to'lovlar imkoniyat emas, qo'shimcha yuk sifatida qabul qilinishi mumkin.

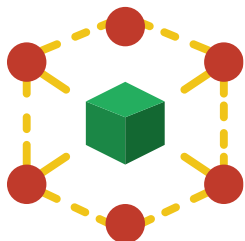
Xulosa

Tadqiqot natijalari raqamli to'lov tizimlari kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Raqamli to'lovlar tushumlarni avtomatik qayd etish, hisob-kitoblarni tezlashtirish, mijozlar uchun qulaylik yaratish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish va bank tizimi bilan integratsiyani yaxshilash orqali kichik biznes faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, raqamli to'lov tizimlarining samaradorligi ularning mavjudligigagina emas, balki ulardan qanday foydalanilishiga bog'liq. Tadbirkor raqamli to'lovlarni faqat to'lov qabul qilish vositasi sifatida emas, balki moliyaviy boshqaruv instrumenti sifatida qo'llasa, uning iqtisodiy samarasi yuqori bo'ladi. Aks holda, raqamli to'lovlar faqat texnik xizmat darajasida qolib ketadi.

Kichik biznes subyektlari uchun quyidagi takliflar muhim hisoblanadi: raqamli to'lovlardan foydalanish bo'yicha qisqa amaliy o'quv dasturlarini tashkil etish; bank komissiyalarini kichik biznes hajmiga moslashtirish; mobil to'lov, QR-to'lov va internet-banking xizmatlarini soddalashtirish;

kiberxavfsizlik bo'yicha oddiy va tushunarli yo'riqnomalar ishlab chiqish; raqamli to'lovlar asosida shakllangan moliyaviy tarixdan kreditlash jarayonida kengroq foydalanish.

Umuman olganda, raqamli to'lov tizimlari kichik biznesning moliyaviy barqarorligini kuchaytiruvchi muhim iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Ularning samarali joriy etilishi kichik biznesning raqobatbardoshligini oshiradi, iqtisodiy munosabatlarning shaffofligini ta'minlaydi va raqamli iqtisodiyot rivojiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov Q.X. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. G'ulomov S.S., Ayupov R.H. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Karimov N.G. Bank ishi va moliyaviy xizmatlar bozori. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
4. Mankiw N.G. Principles of Economics. Boston: Cengage Learning, 2021.
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson, 2019.
6. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard University Press, 1934.
7. World Bank. Digital Financial Services. Washington, DC: World Bank Publications, 2020.
8. OECD. Digital Transformation of SMEs. Paris: OECD Publishing, 2021.
9. Laudon K.C., Traver C.G. E-commerce: Business, Technology, Society. Pearson, 2022.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki materiallari va bank xizmatlariga oid normativ-huquqiy hujjatlar.

